

MOKSLINĖS RECENZIJOS

Prof. habil. dr. Romualdas Grigas

TURININGIEJI TEISĖS PAGRINDAI IR TEISININKO FILOSOFINIO SAMONINGUMO TRAJEKTORIJS

**Doc. Sauliaus Arlauskio monografijos „Turiningieji teisės pagrindai“ iškilioji
pusė ir jos provokuojama diskusija**

Pokalbj-recenziją pradėsiu tiesiai, be užuolankų... Mykolo Romerio universitetas gali didžiuotis pristatydamas mokslo bendruomenei monografiją „Turiningieji teisės pagrindai“ ir jos autorių doc. Saulių Arlauską – subtiliai mąstantį, preciziškai savo mintis ir teorines konstrukcijas dėstantį teisės filosofijos atstovą. Manau, nebus nukrypta nuo tiesos pasakius, kad recenzuojama monografija – akivaizdus įrodymas, jog jos autorius teisėtai gali būti vertinamas kaip vienas iš teisės filosofijos Lietuvoje pradininkų ir įsitvirtinančių jos autoritetų.

Recenzuojamas darbas – panoraminis, palyginti puikiai sustruktūrintas, stebinantis skaitytoją ne tik įspūdinga daugybės šaltinių ir įvairių koncepcijų analize ir apibendrinimais. Skaitytojo negali nežavėti tiesiog puiki, išskirtinė autoriaus erudicija, prasiveržianti visose (savo apimtimi taip pat įspūdingos) monografijos dalyse. Kiekvienoje iš jų – ar tai būtų asmens valios laisvės civilinėje situacijoje, ar piliečio ir valstybės santykio politinėje situacijoje, aiškinimas – viskas pateikiama kaip išsami savarankiška studija. Na, o logiškai sukonstruota monografijos struktūra priartina darbą prie enciklopedinio pobūdžio leidinių. Suprantama, prie tų, kurie priskirtini būtent teisės filosofijos kryptčiai.

Pabrėžtina, kad monografijos autorius visur gina humanizmo idealus. Šiuo požiūriu jis kruopščiai analizuoja kitų šalių patirtį. Štai kad ir tokia detalė... Jis suranda Vokietijos civiliniame kodekse straipsnį, kuriame kalbama, jog sutartis bus niekinė, jei ji prieštarauja geriems papročiams, jei ji sudaryta „naudojant prievartą, kitos šalies nepatyrimą, nuomonės stoką arba akivaizdų valios silpnumą“.

Tai, kad teisingumo ir teisės santykį autorius taip pat suvokia kaip organišką, nedaloma, rodo ne tik tokia, tarkim, frazė: „asocijuotoje bendruomenėje visuomeninio solidarumo sąlyga laikytinas teisingumas“. Apie tai byloja visas monografijos kontekstas. Bet mums ne mažiau svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad jis tą teisės ir teisingumo organiškumą bando visur be išlygų ginti, neretai (nors ir deklaratyviai – kaip reikalauja teisininko „munduras“) užimdamas net Liūdnojo Vaizdo Riterio poziciją... Tarkim, kad ir ne kartą akcentuodamas (vėlgį be komentarų) visų lygybę prieš įstatymą, pats, manau, neblogiau už recenzentą žinodamas, jog praktikuojamoje teisės saugoje faktinės nuolaidos dažniausiai daromos ne silpnesniajam, bet stipresniajam...

Privalu keletą žodžių tarti dėl darbo naujumo.

Apie tai galima kalbėti daug. Ir argumentuotai. Na, o kalbant apibendrintai apie monografijos originalumą ir naujumą, akivaizdžiai byloja interpretacijos. Jos yra būtent autorinės, kokią knygos dalį bepaimtume. Originalus temos sumanymas ir jos dėstymas. Knygoje esama ir išsinių struktūrinių dalių, kuriose pateikiamos ir į mokslo apyvartą įvedamos naujos teorinės konstrukcijos (apie jas vėliau dar pakalbėsime). Bet nesusilaikau čia pat nepateikęs poros gana tipišių pavyzdžių. Aptarinėdamas ir grįsdamas socialinio (paskirstomojo) teisingumo principus ir pagrindines subjektines socialines teises (III skyriaus 2-asis paragrafas), autorius pateikia tokias jokių abejonių nekeliančias novacijas: 1) visuomenės nario

teisę į nediskriminacines ir konkurencines profesinės veiklos ir verslo sąlygas; 2) visuomenės nario teisę į tinkamas darbo sąlygas ir teisingą atlygį; 3) teisę į profesinį parengimą bei darbą ir kita. Aptardamas pagrindines sprendimų priėmimo procedūros dalyvių teises, autorius nepamiršta ir tokių dalykų kaip: 1) viešų sprendimų priėmimo dalyvio teisė į informaciją; 2) dalyvio teisė pritarti arba nepritarti sprendimui ... Galbūt tai detalės. Bet pagrindinę, esminę naujumo kvintesenciją galime išvelgti autoriui nuosekliai, sakytume, su tam tikru fanatišku užsispyrimu konstruojant ir sisteminant privatinės ir viešosios teisės turinųjų pagrindų prieigas, pateikiant tų pagrindų filosofinę ir socialinę motyvaciją.

Ne vienam monografijos skaitytojui toks autoriaus užmojis ir preciziškumas gali pasirodyti abejotinas, na, tarkim, kad ir dėl keliamų teiginių įgyvendinimo. Ir jis bus teisingas. Bet iš dalies. Taip, mes nesame kokia nors Švedija, kur profsąjungos rūpinasi ne tik elementariausiais darbo sąlygų elementais, bet ir kiekvieno darbuotojo, koks jisai bebūtų, profesine kvalifikacija ir karjera. Bet aš manau, kad mes neturime teisės iš monografijos autoriaus reikalauti procedūrinės ar praktikuojamosios teisės dalykų. O kaip iš teisės filosofo – žinoti, jausti socialinį kontekstą – galime reikalauti. Nors, tiesą pasakius, kad ir kaip būtų Vakarų civilizacijoje liaupsinamos žmogaus teisės ir laisvės, nemažai tų visuomenių (tarp jų ir klestinčių šalių) daliai jos visada bus paprasčiausia fikcija vien jau dėl to, kad kirpėjų reikia tiek, kiek reikia, ir ministrų ar policininkų irgi visada bus ribotas skaičius. Apie dalies visuomenės deprivaciją vaizdžiai byloja „užribio klasė“, kuriai, pavyzdžiui, Anglijoje ar Vokietijoje visada arba beveik visada priskirtini 5–7 proc. gyventojų.

Keletas pastabų ir dėl monografijos struktūros.

Į ją negalime žiūrėti kaip į kažką formalaus, išoriško ir nesvarbaus. Struktūra rodo, kokiu laipsniu autorius yra įvaldęs medžiagą. Ji paryškina arba, atvirkščiai, – užgožia autoriaus koncepciją, jo formuluojamas tiesas. Kaip yra šiuo atveju? Susidaro įspūdis, jog autorius yra vykusiai „sutramdęs“ ir „įrėminęs“ pagal savo pobūdį palyginti „slidžią“ monografijos medžiagą.

Išsakyti pradiniai mano pagiriamieji žodžiai (o jų bus ir daugiau) jokių būdu nereiškia, jog doc. S. Arlausko monografija – tobulas, conceptualiai ir struktūriškai nepriekaištingai sukonstruotas darbas. Taip nebūna. Kiek vėliau parodysiu ir gana akivaizdžias sprageles ir diskutuotinas vietas (žinoma, remsiuosi savo, kaip gretutinių mokslų atstovo, išmanymu). Monografijos recenzavimas – gera proga išguldyti ir tas „pakeleivingas“ mintis bei samprotavimus, kuriuos (kaip ir kiekviena kūrybingai parašyta studija) išprovokavo skaitymas.

Kadangi monografija pasižymi didele apimtimi ir prasminiu fundamentumu, jos detalesnis analizavimas (recenzavimas) vargu ar būtų tas teisingas kelias, kuriuo reikėtų eiti. Pasiteisindamas pasakysiu: kadangi pasaulio net kolektyviai neįmanoma aprašyti kaip visumos, o tik atskirais fragmentais ir aspektais, tai ir savo recenzijoje išryškinsiu tik kai kurias, pabrėžtinas, vietas. O svarbiausia – pradėsiu ir su autoriumi, ir su platesne auditorija mokslinę diskusiją. Tą diskusiją, kurios aiškiausia priežastis ir yra doc. S. Arlausko fundamentalioji monografija.

Socialinės realybės dramatismas ir teisinis-filosofinis žvilgsnis į klonavimą

Tokį pokalbį pradėkime, kad ir žvelgdami į monografiją iš formalesnių pozicijų. Gyvename aštrėjančio laiko stygiaus ir spartėjančių tempų sąlygomis. Jos įpareigoja mus ieškoti daug lakoniškesnių ir labiau koncentruotų savo minčių raiškos būdų. Na, o kaip pats monografijos autorius? Man regis, kad šiuo atveju jis vis dėlto linkęs pasilikti „tradiciniam filosofuojančio“ filosofo pozicijoje...

Visai natūralu, kad skaitydamas naują socialinių mokslų srities knygą ieškai tų dominančių, kurios būtų ne tik gyvenamojo laikotarpio, bet ir to konkretaus socialinio konteksto, kuris mus supa ir kuris kasdien mums, kaip rašantiesiems, prikiština primena „prigimtinę“ pareigą nuo jo neatsiplėšti, padarinys. Toji pareiga grindžiama ne vien kokiais nors patriotiniais ar pilietiniais sumetimais. Rašančiajam, ko gero, yra svarbiau, jog suvokus tą kontekstą, suvokus jį sudarančias struktūras ir jų latentines subtilybes, jų sąsajas su visuotiniu

pasauliu, įgyjamas neabejotinas pranašumas: rašomas darbas gali tapti ne tik originalesnis ir vertingesnis, bet kartu gali būti atlikta ir grynai patriotinė pareiga.

Ko aš labiausiai pasigedau doc. S. Arlausko monografijoje? Ryškesnės kritinės minties. Tiksliau – kritinės analizės, to socialinio konteksto, kurį visuotinai formuoja vis didesnę spartą ir visuminį poveikį daranti globalizacija. Pasigedau tos analizės pagrindu formuojamo atsargesnio žvilgsnio į jo paties konstruojamus „turininguosius teisės pagrindus“. Nepasakytume, kad kritinės analizės nėra, bet aš, kaip sociologijos ir socialinės antropologijos atstovas, tokia „praktika“ lieku ne visai patenkintas. Pavyzdžiui, apie klonavimą ir kitus panašius su superšiuolaikiškomis technologijomis susijusius dalykus, apie jų teisinio reguliavimo prieigas knygoje parašyta palyginti daug ir logiškai. Tačiau toks pamatinis, egzistencinis civilizacijos klausimas kaip praktikuojamos teisės santykis su teisingumu tokios krypties darbe, mano suvokimu, yra aptartas nepakankamai. Jokiu būdu neteigiū, kad ši problema nutylima. Šio ryšio dialektika yra savotiškas visos studijos leitmotyvas, ir apie tai buvau užsiminęs recenzijos pradžioje. Tačiau aš linkęs manyti, kad autorius beveik visur išlieka atsargus, susitelkęs į „turiningųjų teisės pagrindų“ ir jų prieigų subtilybių sklaidą. Tačiau skaitant monografiją taip ir kirba ramybės neduodantis klausimas: kas nutiks teisei spartinant teisės aktų kūrimo konvejerį? Juolab žinant ne tik tai, kad pati socialinė organizacija sparčiau keičia savo veidą, bet iš dalies sparčiau segmentuojasi, nepaisydama teisės pastangų „užmesti“ jai norminantį „apynasrį“. Bendroji padėtis komplikuojasi dar ir dėl to, kad plečiantis teisiniam „džiunglynui“, vis akivaizdžiau, jog teisininkų sluoksnius užima ne tik vis labiau besiplečiančias erdves, bet ir vis reikšmingesnes į savo paties profesinį uždaramą linkstančias pozicijas.

Savo recenzijoje aš nedirštu detaliau gilintis į teisės filosofiją ir jos prieigas. Man artimesnė yra sociologijos pradininkų klasikų M. Veberio, E. Diurkheimo, T. Parsonso, G. Simmelio ir kitų analitinė apžvalga, kurią suradau monografijoje ir kuri dar kartą parodo jos autoriaus įžvalgos polifoniškumą. Bet aš, kaip sociologas, ieškojau toje apžvalgoje ne tais autoritetais grindžiamų filosofinio pobūdžio turiningosios teisės prieigų, bet būtent to socialinio konteksto kritinių kontūrų, kuriuos visa ta autorių plejada, nesivaržydama kitų pasmerkimo, tada brėžė. Na, tarkime, kad ir teisininkams, ko gero, nelabai žinomas G. Simmelis, kuris dar pereito šimtmečio pradžioje atskleidė mechanizmą, kaip Europos civilizacijoje organiškumas buvo keičiamas kiekybiškumu ir mechaniškumu tiek visuomenės gyvenime, tiek filosofijoje, tiek moralėje. O pastaroji – kaip žinome – yra glaudžiai susijusi su teise, su teisine sąmone. Arba, tarkime, kad ir E. Diurkheimo, G. Simmelio bendraamžio, kriticizmas, kurį galime sufokusuoti į jo teiginį (išsakytą studijoje, skirtoje savižudžių problemai), jog istorinis vyksmas nušlavė visas senesnes socialinės organizacijos formas. Anot jo, viena po kitos jos pranyko arba lėtai ardamos laiko arba per didelius neramumus, tačiau jos taip ir liko nieku kitu nepakeistos. Žinoma, šiandien tokius kritinius pasažus mes linkę vertinti kaip nerimo, sukeltos pramoninės revoliucijos, prasiveržimą. Bet, kaip ten bebūtų, bet kokiame kriticizme (jeigu jis yra reiškiamas sveiko proto asmens!) visada esti racionalumo, objektyvumo elementų.

Šitomis pastabomis ir sugretinimais aš jokiu būdu nelinkęs bent kiek sumenkinti fundamentalaus doc. S. Arlausko darbo. Jame taip pat yra pakankama kriticizmo pozicija, tarkim, kad ir atskleidžiant *laissez faire* principo dialektiką ir kur link veda šio principo įsigalėjimas.

Vakarai ir Rytai: priešpriešos įvardijimas ar socialinės minties „provokavimas“?

Platesnei diskusijai galėtume suformuluoti ir tokį klausimą: koks santykis tarp Vakarų ir Rytų, žvelgiant iš kultūros (o kartu ir iš žmogiškosios civilizacijos) išsaugojimo perspektyvos pozicijų? Klausimas susijęs su bendražmogiškosios civilizacijos likimu... Kad būtų aiškiau apie ką kalbame, kaip pavyzdį nurodysiu...Koraną (žinoma, ne kaip privalomo sektinumo pavyzdį). Šis dokumentas, o teisingiau – gyvosios kultūros paminklas, būdamas islamo „išikūnijimu“, normatyviniu jo instrumentu, ir be procedūrinės teisės pagalbos gana sėkmingai tebereguliuoja socialinius, žmogiškuosius santykius. Prisiminkime, kad ir Lietuvos Statutą, kurio efektyvumą sustiprino būtent jame įteisinta lietuvių paprotinė teisė – t. y. organiškumo

su egzistuojančia kultūra siekis. Šiandieninėje Japonijoje tebeegzistuoja jokiais įstatymais neišforminta socialinių priedermių visuma, susidedanti iš dviejų jų grupių: „gimi“ ir „giri“ (vertikalieji ir horizontalieji žmonių ir institucijų santykiai), kurias savo ruožtu jungia po keliasdešimt įvairiausių priedermių atmainų. Iš dalies ta tradicinė kultūra (o ne vien įstatymų leidyba) leidžia pamatyti šią šalį ne tik sutelktą, savitą, bet ir sugebančią pasaulio civilizacijai teikti nediskutuotiną savo įdirbį.

Taip sakydamas aš nenoriu sukelti abejonių dėl Vakarų civilizacijos, kurios pagrindas – demokratinė, pilietinė kultūra. Tuo aš tenorėjau atkreipti dėmesį, jog pati teisė silpsta atsiplėšusi nuo tradicinės kultūros, o kartu ir nuo moralinės kultūros paveldo. Ir kad „kultūrinis normatyvumas“, lyginant su „teisiniu normatyvumu“ (pastarajam aktyviai veikiant) pasmerktas tolesniam nykimui. Taip kalbėdamas pirmiausia mąstau apie konkretų, o ne apie įsivaizduojamą socialinį kontaktą – apie lietuviškąją realybę...

Kultūra (o ne civilizuotumas, grindžiamas technologijomis ir vartojimu) iškelia žmogų virš gamtos, virš gamtinio, juslinio vitališkumo. Teisė, be savo akcento į kultūrą, skatina žmogaus vitališkumą, sustiprina jo neurotiškumą ir polinkį į nežabotą laisvę. Todėl, mano supratimu, ir „turiningieji teisės pagrindai“, be viso kito, galėtų būti ryškiau orientuoti į dialektinį kultūros modulumo (kintamumo) ir jos normatyvumo (pastovumo, tęstinumo) santykio sprendimą konkrečiame socialiniame laike ir konkrečiame regione (valstybėje). (Ta prasme diskutuotinas klausimas, ar nedažnėja atvejų, kai pati teisė, išsprūdusi iš kultūros, netyčia orientuojama ją griauti?) Monografijos autoriaus mes jokių būdu negalime apkaltinti nusišalinimu nuo šios problemos. Jau vien jo frazė, kad „žmogaus faktinės gamtinės-socialinės būties vertybinis sureikšminimas yra viena esmingiausių postmodernaus liberalizmo nuostatų“ (143 psl.) daug ką sako. Bet papriekaištauti štai tokiu aspektu jam tikrai galima.

Įsitikinęs, kad monografijos autorius pakankamai suvokia holistinę teisės, moralės ir tradicijų prigimtį, teisingiau – jų sinkretiškumą. Ir būtent iš tokių pozicijų (nors ir ne visada pakankamai apibrėžtai) aiškina „turinguosius teisės pagrindus“. Bet... ima ir prasiveržia „tradicinis“ idealizmas. Štai, kad ir teiginyje: „(...) liberalios bendruomenės nariai anksčiau ar vėliau suras tokį sprendimo variantą, kuris patenkins kiekvieną iš jų ir daugumai nebus reikalo primesti savo valių mažumai“ arba teiginyje, jog politinė bendruomenė „turėtų“ suteikti pilietybę kiekvienam pageidaujanciajam“. Ar pakankamai argumentuotas, kuo pagrįstas toks tikėjimas?

Monografijoje labai ryškus akcentas į su privačia nuosavybe susijusias teises. Tai – nenuginčijamas dalykas. Bet žmogus gyvena visuomenėje ir valstybėje ir vis daugiau iš jų gauna. Stebint gyvenimą susidaro įspūdis, kad privačios nuosavybės reikalavimai visuomenei ir valstybei neadekvačiai tebeauga, užgoždami kitą pusę – žmogaus, privačios nuosavybės priedermes. Būtent iš šios pusiausvyros pažeidimo galime išvesti daugelį pamatinių socialinių sutrikimų ir destrukcijų. Apie tai monografijoje kalbama, tačiau mano manymu, irgi nepakankamai. Žvelgiant iš tokio įžvalgos taško, galėjo būti taip pat labiau nužymėtas ir aptartas kitų nuosavybės formų (neabejotinai stiprinančių bendrąjį socialinės organizacijos karkasą) filosofinis-teisinis pagrindimas. Jos visiems gerai žinomos, tai: valstybinė, savivaldybių, kooperatinė – kurios būtų kaip atsvara pernelyg šiandien plačias ir tvirtas pozicijas užėmusiam individualizmui, privačios nuosavybės skatinamam perdėtam savanaudiškumui. Pasakysite – socializmo ilgesys! O aš atsakysiu: tai visuotinės gerovės valstybės modeliui (iki šiol labai populiarių Vakarų Europoje) ir įsitvirtinančios komunitarizmo ideologijos doktrinai atstovaujanti pozicija. Tai pagaliau „laukinio kapitalizmo“ sklaidą sudrausminti siūlanti pozicija.

Bendroji Vakarų kultūros ir civilizacijos (kuriai organiškai priklausome) raida komplikuojasi dar ir dėl to, kad žmogaus teisių ir laisvių deklaravimas, prie kurio prijungiamas dar ir įvairiausių mažumų teisių ir laisvių deklaravimas (to aš jokių būdu nuneigti nesirengiu!), nepaisant visų tų aplinkybių, pažeidžia socialinės organizacijos dinaminę pusiausvyrą. O tai reiškia ne ką kita, kaip palankias sąlygas tolesnei teisinių (taip pat ir represinių, t. y. slopinamųjų) priemonių eskalacijai, savaiame vedančiai prie teisinio nihilizmo.

Na, o ką tuo klausimu mąsto pats monografijos autorius? Iš knygos konteksto, iš atskirų jos dalių galima manyti, kad jis mąsto panašiai. Bet... pasilieka „filosofiškai“ labiau susivaržęs ir „sociologiškai“ nepakankamai drąsus.

Apibendrinami šias išguldytas pastabas, turime drąsos formuluoti kad ir tokį, kolegoms teisininkams gal ir „ižūlų“, klausimą: kaip plėtosis demokratija, pilietinė visuomenė – jų pamatai? Koks likimas jų laukia? Jau E. Gellneris, pasaulyje žinomas politologas, įvertinęs panašias aplinkybes, yra pasakęs mišlingą frazę-teiginį: „Pilietinė visuomenė yra problemų problema“ .

H. J. Bermano realizmas – paskata monografijos autoriui

Nemanau, kad tai, kas mano pasakyta, yra retorinio pobūdžio, arba superkritiškoms pozicijoms atstovaujančio recenzento klausimai. Juos kelia, juos formuluoja visas doc. S. Arlauskio monografijos kontekstas. Kitas dalykas – koku laipsniu iš jos gauname patenkintamus atsakymus. Tačiau norėdamas labiau konkretizuoti šias, suprantama, diskutuotinas mano kritines pastabas, pasiremsiu pasaulyje gerai žinomo lyginamosios teisės specialisto H. J. Bermano teiginiais, kurie, mano supratimu, susiję su pačiais „turingosios teisės pagrindų“ pagrindais. Savo įspūdingos knygos „Teisė ir revoliucija“ pratarmėje jis rašo: „Neįmanoma nepastebėti to socialinio irimo, to **bendruomenių žlugimo**, kuris įvyko dvidešimtajame amžiuje Europoje, Šiaurės Amerikoje ir kitose Vakarų civilizacijos šalyse. Rasės, religijos, žemės, šeimos, klasės, kaimynystės ir darbo bendruomenės saitai vis labiau nyko ir virto **abstrakčiais bei paviršutiniškais nacionalizmais**. Šis vyksmas glaudžiai susijęs su tuo, kad vieningumą ir bendrą tikslą prarado **Vakarų civilizacija kaip visuma**“ (1, 10). Pripažinkime, tai totalinis kaltinimas, mestas Vakarų civilizacijai, kurioje, skirtingai nuo kitų civilizacijų (islamo, kiniškosios, japoniškosios, indiškiosios), žmogaus teisės ir laisvės įgavo savotiško kulto pavidalą. Sekant Bermanu, čia *laissez faire* (nevaržomos veiklos) principą dar nuo Romos laikų uoliai ėmė aptarnauti teisė, nejučiomis pati pavirtusi vos ne kraštutine to principo atmaina.

H. J. Bermanas Vakarams mestą kaltinimą plėtoja toliau sakydamas, kad „(...) patys Vakarai masiškai parado pasitikėjimą – Vakarai kaip civilizacija, kaip bendruomenė ir kaip tam tikra teisės tradicija, kuri devynis šimtmečius padėjo išsaugoti šią civilizaciją ir šią bendruomenę“. (1, 64) Anot H. J. Bermano, Vakarų „teisė tampa vis fragmentiškesnė, vis subjektyvesnė; ji vis labiau orientuojama **ne į moralę, o į naudą**“ (1, 64).

Štai taip cituodamas tik vieną, nors ir laisvai pasirinktą, autorių, aš nenutolstu nuo recenzuojamo darbo. Šios mintys man leidžia pastebėti, kad S. Arlauskui rūpi moralė ir teisės moralumas. Jam rūpi taip pat surasti „pateisinamą“ lygsvarą tarp suklestėjusio (ir savo apogėjaus gal dar net nepasiekusio) individualizmo ir, anot H. J. Bermano, „žlugusio“ (mes sakytume – išsitrinančio) bendruomeniškumo. Jeigu šie egzistenciniai klausimai S. Arlauskui nerūpėtų, jis nebūtų ėmėsis darbo ir parašęs tokios fundamentalios, įspūdingos monografijos. Bet būdamas „vakarietis“, nors ir perėjęs „Rytų“ auklėjimo mokyklą, jis sąmoningai ar ne, vis dėlto pirmenybės teises linkęs pripažinti ne bendruomeniškumui, bet individualizmui, t. y. labai plačiai ir išsamiai plėtoja žmogaus, individo prigimtinių teisių pasireiškimą, jų realizavimo subtilybes, žinoma, nepamiršdamas ir bendruomeninio aspekto, apie kurį mes dar atskirai ir plačiau pakalbėsime.

Bet dar kartą sugrįžkime prie H. J. Bermano, kuris, tiesiogiai ir nekalbėdamas apie turinguosius teisės pagrindus, vis dėlto juos bando „išklibinti“ (ir natūralu, kad toks jo „klibinimas“ mane, kaip žmogų, kuris savo dėmesį fokusuoja į socialinę organizaciją, ganėtina intriguoja). Jis teigia, jog Vakarų civilizacijoje „teisingumas prarado savo istorines ir filosofines šaknis ir yra blaškomas kiekvienos madingos doktrinos vėtrų“ (1, 66). Tai ir yra, šio autoriaus nuomone, viena iš priežasčių, kodėl „teisė tampa vis fragmentiškesnė, vis subjektyvesnė; ji vis labiau orientuojama ne į moralę, o į naudą“ (1, 64).

Mes visi žinome vieną iš pamatinių šiuolaikinės civilizacijos trajektorijų – jos aiškų posūkį į formaliųjų struktūrų įsitvirtinimą, į biurokratizaciją (teigiama ir neigiama šios sąvokos prasme); į supergalingų sociotechnologinių, socioinformacinių sistemų sklaidą ir jų įsigalėjimą. Šie socialinės organizacijos kokybiniai pokyčiai nelieka nepastebėti ir neaprašyti H. J. Bermano. Jis rašo: „Panieką įstatymui ir teisinį nihilizmą skatina dabartinis maištas prieš tai, kas kartais vadinama teisiniu formalizmu, pabrėžiančiu, kad vienodas bendrųjų normų taikymas yra svarbiausias teisės motyvacijos ir teisingumo idėjos elementas“ (1, 65).

Ne vardan saviplakos, bet vardan mokslinės savivokos, savirefleksijos turbūt neprošal pagalvoti: su kokiomis problemomis susidurs ne tik Lietuva ir ne tik Europos Sąjunga, bet ir visa Vakarų civilizacija toliau plėtojantis šioms H. J. Bermano įvardytoms neigiamoms tendencijoms? Šiuos, galbūt diskusinius, teiginius pateikiau dar ir dėl tos svarbios, jau ir anksčiau minėtos, priežasties, kad šis taip „gausiai“ (ir gal įkyriai) cituotas autorius vis dėlto liko doc. S. Arlausko „turiningųjų teisės pagrindų“ parašėse. O tai man leidžia daryti vieną atsargų apibendrinimą: autorius priskirtinas ne tiek konstruktyvistinės, kiek reliatyvistinės epistemologijos kryptčiai. Kitais žodžiais tariant (ir žiūrint iš „kito šono“), jis pasilieka vos ne grynos filosofijos ir subtilaus, bet linkusio tam tikru laipsniu nuo realybės atsiplėšti mąstymo pozicijose. Iš karto turiu pasakyti: tai jokia nuodėmė! Tai irgi didelis monografijos pranašumas, padedantis ugdyti teisininko mąstymą, lavinti jo analitinį žvilgsnį, nes be tokios subtilios filosofijos (ir filosofavimo) pati realybės (taip pat ir teisinės sąmonės bei kultūros) kritinė analizė lengviau nuslystų į irzlų, subuitintą ir į su kitais poliloginį bendravimą nelinkusį „šnekėjimą“...

Čia gauname atsakymą ir į klausimą (ko gero, kylantį ne vienam monografijos skaitytojui): kodėl doc. S. Arlauskas taip prisirišęs prie G. Hėgelio? Dėl tos pačios priežasties. Žymusis vokiečių filosofas yra ne tik nepasenęs šio mokslo klasikas, bet ir nepralenkiamas teisės filosofijos autoritetas, savo darbais ugdes (ir tebeugdąs) daugelį teisininkų kartų (ir ypač tų, kurie linkę į mąstymą!). G. Hėgelį prisiminiau ne šiaip sau. Monografijos „Turiningieji teisės pagrindai“ tekstas, laisva, nevaržoma mintis, jos tėkmė ir gylis, visa darbo architektonika primena ne tik hėgeliskąjį stilių, bet ir mąstymo lygmenį. Tai – pamatuotas, apmąstytas, o ne šiaip suformuluotas komplimentas monografijos autoriui. Susitikimas su recenzuojama monografija, atvirai pasakius, man buvo tarsi netikėtas paties autoriaus atradimas. Mane pradžiuginęs atradimas.

Tęstinės tautos ir politinės bendruomenės santykis: problemos išklotinė

Pasitaiko, kad ypač didelį recenzento susidomėjimą (profesinį interesą) sužadina kuri nors viena recenzuojamos knygos dalis. Ar buvo tokia doc. S. Arlausko monografijoje? Žinoma! Ir ne viena. Kur ne tik mintis, bet ir širdis tarsi atsigauna... Tad pradėsiu iš eilės pagal patrauklumo įspūdį.

Autorius, ko gero, bus pirmasis (iš man žinomų kitų autorių) į mokslo apyvartą, be „politinės bendruomenės“, įvedęs ir „istorinės-kultūrinės bendruomenės“ sąvoką. Knygos autorius šitaip išryškino, pabrėžė visuomenės, arba socialinės organizacijos, dualumą, dviypę jos prigimtį (apie tai ir pats recenzentas, tik kitais pavidalais, yra ne kartą spaudoje rašęs). Iš monografijos teksto nesunku suvokti, jog tai tik sąlyginis skirstymas. Kad pats autorius puikiai suvokia, jog realybėje šie bendruomeniško lygmenys yra organiškai suaugę. Tačiau būtent per tokias teorines konstrukcijas ir jų sugretinimus autorius sugebėjo atidesniu žvilgsniu pažvelgti į šiuolaikinės visuomenės sandarą ir surasti papildomų niuansų teisiniam jos aiškinimui. Ir... pažadino kitų (pirmiausia savo recenzento) norą su juo padiskutuoti, plėtoti paliestą jo temą.

Bet pradžioje pokalbėkime apie pačias sąvokas, jų turinį, kas yra ypač svarbu tikslinant ir plėtojant mokslinę mintį.

Kalbėdamas apie istorinę-kultūrinę bendruomenę, autorius pasiremia gražia, imlia M. Romerio metafora, kuri ir nusako tos bendruomenės esmę. Drįstu čia ją ir pateikti. „Tauta – tai nebefizinių esamų žmonių visuma ir ne jų bendroji valia. Tai – tam tikros teritorijos žmonių upė, kuri eina per amžius ir per besikeičiančias gyvųjų žmonių kartas lygiai taip pat, kaip, pavyzdžiui, Nemunas nesutampa su tuo konkrečiu vandeniu, kuris šiuo laiku, šiandien, vakar, užvakar, ryt, poryt, sudarė ar sudarys Nemuno srovę. Vanduo, kuris Nemune buvo vakar, prieš metus, prieš šimtą metų – jau nutekėjo, jo nėra, tačiau Nemunas buvo, yra ir bus“ (2, 163)

Tai išties labai vaizdus, metaforiškas S. Arlausko įvedamos sąvokos „istorinė-kultūrinė“ bendruomenė išskleidimas. Tiesa, čia tikty tam tikras patikslinimas arba papildoma interpretacija. Kai kalbame apie tokią bendruomenę, manau, visada labiau įsivaizduojame simbo-

lines, o ne materialines jos raiškos formas; labiau žmonių dvasinio gyvenimo tradicijomis etnosavimone, istorine atmintimi, o ne technologijų, skubos ir konkurencijos poveikyje susiklostančią elgseną.

Kai kur autorius, kaip istorinės-kultūrinės bendruomenės sąmonės pakaitalą, pavartoja tęstinės tautos (t. y. etninės tautos) sąvoką. Manau, kad jas reikia skirti. Supaprastintai kalbant, tęstinei (arba etninei) tautai priklausytų „tikrieji“, t.y. „grynakraujai“, lietuviai. Tuo tarpu istorinę-kultūrinę bendruomenę reiktų suprasti kaip tą gyvenusių ir gyvenančių žmonių visumą, kuri yra „sulydyta“ lietuviškos kultūros ir „lietuviško“ istorinio likimo. Tokiai bendruomenei gali priklausyti ir kitataučiai, kurie irgi kūrė Lietuvos valstybę.

Dabar – dėl politinės bendruomenės...

Iš knygos teksto gali susidaryti įspūdis, jog jai autorius priskiria visus valstybėje gyvenančius ir pilietines teises turinčius asmenis. Išėtų lyg jos analogas galėtų būti nacija – nacija, susidedanti iš realiai gyvenančių piliečių. Bet neskubėkime daryti tokią išvadą. Jeigu kalbėsime apie šią dieną lietuvių naciją, tai jai priklausytų ir tie nelietuviai, kurie nesibaido lietuviškumo, lietuviybės arba linkę tapatintis su Lietuva, kaip savo prigimtine valstybe. O kaip tie, kurie dar nelinkę, kurie ir į lietuvių tebežvelgia labai įtartinais (kaip į etnocentrizmą ar nacionalizmą alsuojantį dalyką), tačiau yra visateisiai Lietuvos piliečiai? Taigi sąvokos politinė bendruomenė ir nacija yra savarankiškos. Bet autorius apie naciją, lygiai kaip ir apie etninę tautą, kažkodėl nelinkęs kalbėti. Monografijos tekste galime aptikti vietas, kur autorius politinę bendruomenę tiesiog tapatina su valstybe. Jis linkęs taip pat manyti, kad „valstybė kaip savaiminė vertybė išreiškia save adekvačiu būdu **tik tuomet, kai užtikrina visavertį gyvosios kartos gyvenimą**“. O kas tada pasakytina apie istorinę-kultūrinę bendruomenę – suvereno tęstinumą? Žodžiu, dėl visų anksčiau išdėstytų aplinkybių su tokiais teiginiais nesinorėtų sutikti. Jie turėtų būti tikslinami.

Tokie mūsų samprotavimai jokių būdu nerodo pretenzijų į gražbylybę. Jie reikalingi tam, kad pagrįstume savo nesutikimą su monografijos autoriaus daroma išvada „kad narystė istorinėje-kultūrinėje bendruomenėje (juridškai narystės teisė) yra tapati pilietybės institutui“, nors čia pat autorius pasitaiso užbaigdamas išvadą tokiais žodžiais: „t. y. visuomenės nario teisei į pilietybę“. Aš suprantu: rašant tokį fundamentalią darbą tiesiog neįmanoma visada išsaugoti precizišką sąvokų ir žodinių konstrukcijų tikslumą.

Tačiau ir ne tai bene bus svarbiausia, dėl ko mes pradėjome tokią niuansuotą (kai kam gal atrodančią kaip smulkmenišką kabinėjimą...) diskusiją.

Autoriaus vartojama istorinės-kultūrinės bendruomenės sąvoka mums palengvina suformuluoti vieną pamatinį teiginį – teiginį, kuris tiesiogiai susijęs su teisinės sąmonės ir teisinės kultūros (žinoma, suprantamos plačiąja prasme) problema. Nūdienos sąlygomis vis labiau dominuojančias pozicijas užima politinė bendruomenės atmaina – jai skiriamas politikų ir politologų, žiniasklaidininkų ir teisininkų dėmesys. Vis labiau į šešėlį nustumama istorinė-kultūrinė bendruomenės atmaina (klodas). Ką tai reiškia?

Visų pirma tai globalizuoto, vis labiau besiintegruojančio pasaulio ženklas. Bet kita vertus... Nuvertėjant, arba išsitrinant, istorinei-kultūrinei bendruomenės atmainai, nuvertėja, išsitrina ir kultūros tęstinumas; kitaip pasakius – aižėja kultūrą palaikantys pamatai. Vienas iš pagrindinių su globalizacija susijusių reiškinų – socialinės organizacijos eksteritorialumo sklaida kartu reiškia ir istorinės-kultūrinės bendruomenės nunykimo, jos pozicijų nuvertėjimo politiniame (ir ne tik politiniame) gyvenime sklaidą. Socialinės organizacijos eksteritorialumas tarsi savaime „siūlo“ politinės bendruomenės (kuri yra grindžiama bendraisiais demokratijos, informacijos ir pan. principais) dominavimą. Tačiau politinė bendruomenė – tai dabar, šią dieną gyvenančių, šią dieną savo interesais besidominčių, juos įgyvendinančių žmonių visuma. O kaip tada kultūros, tautos tęstinumas? Kaip tada valstybės stabilumas? Kaip pagaliau ir teisė, kuri, kaip matome, yra kaltinama kultūrinio paveldo ignoravimu ir perdėta orientacija į grynąjį pragmatizmą? Čia labai tiktų ir to paties H. J. Bermano perpasakota E. Burke'o mintis, jog „tie, kurie neatsigręžia atgal į protėvius, nežiūrės ir pirmyn, į palikuonis“.

(1, 66)

Bet gal grįžkime prie autoriaus, jo monografijos ir čia teikiamų turiningųjų teisingumo pagrindų. Daugelyje vietų jis pabrėžia praktinių veiksmų, juos organizuojančių individų ir bendruomenės (kurios gyvenimas tais sprendimais yra reguliuojamas) abipusį pasitikėjimą,

kitais žodžiais tariant, pabrėžia funkcionuojančio sociumo organiškumą (holizmą). Pacituosiu vieną šiuo požiūriu autoriaus mąstymo kultūrai (ir pozicijai) būdingą mintį: „Svarbu, kad tie, kurie priimtą sprendimą laiko protingu, kartu nuoširdžiai manytų, jog šis sprendimas yra (gali būti) protingas kiekvienam bendruomenės nariui. Akivaizdu, kad tokia sąlyga, – tęsia savo mintį S. Arlauskas, – visų pirma reikalauja **bendruomenės narių visiško tarpusavio pasitikėjimo ir patikėjimo „daugumos autoritetu“**. Paskutinę jo mintį aš sąmoningai paryškinau. Kodėl? Jau vien dėl to, kad akcentas, skiriamas politinei bendruomenei, be akcento istorinės-kultūrinės bendruomenės atmainai, tokios problemos paprasčiausiai negali išspręsti. Tai, kaip mąsto monografijos autorius, atitinka, pavyzdžiui, Japonijos realybę. Bet tik dėl to, kad toje šalyje tarsi savaime šalia politinės savo galias demonstruoja ir istorinė-kultūrinė bendruomeniškumo atmaina.

Žodžiu, be rimto akcento ir dėmesio istorinei-kultūrinei bendruomeniškumo atmainai, spartėjant socialiniams pokyčiams, tiek visuomenės, ir ypač teisės institucijų teisinis sąmoningumas, tiek ir privalomas organiškumas tarp teisingumo ir praktikuojamos teisės, taip ir liktų vien labiau įsivaizduojama, vien didesniu laipsniu paženklinta siekiamybė.

Šie samprotavimai mus atveda prie kitos ne mažiau reikšmingos išvados arba atskiros diskusijos vertų apibendrinimų. Šiuo atveju drįstame paliesti valstybės suvereno klausimą... Kam teikti pirmenybę? Istorinei-kultūrinei ar politinei bendruomenei? Gal abiem jų atmainoms po lygiai? Bet ar pastaruoju (ir ypač politinės bendruomenės prioriteto pripažinimo) atveju nebus pažeista prigimtinė etninės (arba, anot M. Romerio ir S. Arlausko – tęstinės) tautos, o mūsiškuoju atveju – lietuvių tautos teisė į savo tęstinumą? Tai pasakytina apie vieną iš tų teisių, apie kurias monografijoje tik aptakiai, t. y. filosofiškai, kalba jos autorius? O jeigu žvelgtume dar plačiau ir įvertintume tai, kad prioritetinės pozicijos šiandien vis dėlto atiduodamos politinei bendruomenės (ir bendruomeniškumo) atmainai – ar nebus pažeidžiamas ir pats Europos kultūros, to jos neįkainojamo turto paveldas, jos tęstinumo mechanizmas? Pagaliau esama pagrindo apskritai mąstyti ir apie tai, ar dabartinė valstybė (ar valstybingumo raiška) nepriiima sau visų suvereno teisių tik imituodama, kad tos teisės kažkam kitam dar tebeprisklauso...

O ką tuo klausimu mano pats monografijos autorius? Savo tekste jis nedviprasmiškai rodo rūpestį: „dėl mažųjų tautų teisių išsaugoti savo identitetą“; „dėl galimos didžiųjų tautų, turinčių savo valstybės kultūrinės ir politinės ekspansijos mažųjų tautų atžvilgiu“. Visiškai atvirai ir aiškiai jis formuluoja ir teiginį, kad kultūrinio paveldo (vadinasi – ir identiteto) išsaugojimo teises ir pareigas valstybei „akivaizdžiai numato suverenas – istorinė-kultūrinė bendruomenė“. Tokia autoriaus nuostata akivaizdi ir iš monografijos struktūrinių dalių pavadinimų.

Tokiai nuostatai recenzentas visiškai pritaria, bet čia pat linkęs pridurti: realybėje tokia suvereno teisė vis labiau nuvertinama. Tai ne į naudą pačiai valstybei... Taip pat ir politinei bendruomenei. Žinoma, žvelgiant iš tolesnės jų perspektyvos, taip pat ir Europos Sąjungos ateities pozicijų.

Kaip matome iš baigiamųjų šios recenzijos akcentų, doc. S. Arlauskas savo monografijos tekstu gerokai sujudina snaudžiančias skaitytojo mintis, verčia jį kelti klausimus, į kuriuos atsakymus nebūtinai jisai turi susirasti skaitomoje knygoje. Pakanka to, kad „Turiniginieji teisės pagrindai“ verčia jį mąstyti, diskutuoti ir drąsiau, ryžtingiau eiti nelengvu kintančio socialinio pasaulio pažinimo keliu.

CITUOTA LITERATŪRA

1. **Berman J. H.** Teisė ir revoliucija. – Vilnius: Pradai, 1999.
2. **Romeris M.** Suverenitetas. – Vilnius: Pradai, 1995.